

הדימוי של מעפילי צפון אפריקה לפני העפלתם ולאחר גירושם לקפריסין¹

דובקין בספרו שנכתב בסמוך להתרחשויות היה ער לשוני בין עדות ישראל באירופה ליהדות המזרח:

"היתכן לסגל שיטות פולין לתימן? בארצות המזרח אין מורשת עבר, אין גיווני דעות, אין תנועות נוער מפוצלות ואין סיעות שצריך להגן על האינטרסים המיוחדים שלהן. המציאות היהודית במקומות האלה פרימיטיבית יותר"².

מהציטוט עולה שמצד אחד ליהדות המזרח לגווניה לא הייתה מורשת עבר ומצד שני לא היו בה האינטריגות הפוליטיות שאפיינו את הפוליטיקה הארץ ישראלית. לדובקין לא היה קנה מידה להשוואה אלא בדמותה של יהדות פולין. לשיטתו המציאות היהודית בקהילות המזרח פרימיטיבית. 'אם בארזים נפלה שלהבת' – מקבלי ההחלטות המרכזיים בתנועה הציונית מה היה על 'אזובי הקיר' לעשות – שליחיה של הסוכנות ומקבלי ההחלטות בדרג מנהלי מחלקות הנוער, השליחים והעלייה שסרו למרותה. לאור הצהרתו לא היה מקום לאוכלוסיות פרימיטיביות כאלה בפלשתינה-א"י. ובכל זאת המצב של העם היהודי לאחר השואה אילץ את הסוכנות היהודית להתייחס לציבור לא נודע של ארצות האסלאם והמזרח.

ההתרשמות הראשונית של יהדות המזרח בעיני מקבלי ההחלטות בסוכנות היהודית, אנצו סירני, אליהו גולומב ואליהו דובקין, כפי שתיאר ויץ, קיבעה בדיעבד את יחסה של המנהיגות הציונית כלפי מעפילי צפון אפריקה ולוב. שליחי הממסד הציוני מטעם הסוכנות היהודית, המוסד לעלייה ב' והתנועות הפוליטיות שפעלו בקפריסין לא יכלו להתעלם מהדימוי השלילי של יהדות המזרח בכלל ויהדות צפון אפריקה בפרט, ואי התאמתה לערכי התנועה הציונית³ ולכן יחסה כלפי מעפילי צפון אפריקה היה מסויג. הדימוי שנישא ב'רוח' מפלשתינה-א"י לקפריסין השפיע גם על התייחסות המעפילים ממזרח אירופה-שארית הפליטה, שניהלו את המחנות בקפריסין, כלפי המוגרבים. דימוי שלא תרם לשילובם של המעפילים המוגרבים במחנות.

ההתנשאות על יהודי צפון אפריקה החלה לפני תהליך ההעפלה וההתארגנות לעלייה לפלשתינה-א"י. הדוח המפורט של דוד שאלתיאל השלים את דבריו של דובקין על מצב היהודים בצפון אפריקה (למעט תוניס), בה חיו 500,000 יהודים. הוא זיהה:

"שכמעט כל יהודי אלג'יריה הם מטיפוס פסאדו-תרבותי והם מלאי תשוקה להתבולל עם הצרפתים אולם אין ביכולתם לקלוט את התרבות הצרפתית. הפעילות הציונית מועטה ומתבטאת באספות אשר בהן מראים ראשי המדברים יותר נכונות מאשר ידיעת העניין"⁴.

¹ המסמך הוכן בידי דניאל בר-אלי ביטון 2019
² דובקין, אליהו. *העלייה וההצלה בשנות השואה*. ערכים ספרית מדריכים ט"ז. ראובן מס. ירושלים. הסוכנות היהודית. תש"ו. עמ' 110.
³ ויץ, יחיעם. *מודעות וחוסר אונים: מפא"י לנוכח השואה 1943-1945*. יד בן צבי. ירושלים. 1994. (הפרק השביעי).
⁴ אצ"מ 544/490. דוח של דוד שאלתיאל על מצב היהודים בצפון אפריקה. (22.12.44).

יהודי אלג'יריה תוארו כאן כחסרי יכולת לממש זכויותיהם האזרחיות ולהתמודד עם תרבות צרפת זאת אחרי 75 שנים לאחר 'צו כרמיה'. שאלתיאל לא קרא נכוחה את מעורבותה הא-פוליטית של הקהילה היהודית באלג'יר שבעיניו נראתה חלולה. "הם מדברים, אך לא מתוך ידיעה מהי ציונות". הציונות במגרב הייתה בעיקר לא מעשית כפי שהוזכר בפרק ב', וקיבלה פרשנות אחרת מזו של יהודי מזרח אירופה.

שאלתיאל התייחס למצבה של יהדות מרוקו במונחים חומריים ומוסריים :

"מצבם החומרי והמוסרי של יהודי מרוקו הוא בכי רע. הרוב המכריע של היישוב חי בתנאים ירודים מאלו של הערבים. רובם רוכלים. בעלי מלאכה זעירים, חנווניים זעירים ופועלים. הרוב גר בגיטאות בערים ובכפרים. הם חסרי כל סמני תרבות. הזוהמה והמחסור בתנאים סניטריים ראשוניים בולטים מאלה של העיר העתיקה בירושלים. הם מזכירים את הרובעים המלוכלכים שבאלכסנדריה וקהיר. תרבות אם אפשר לקרוא בשם זה, של יהודי מרוקו מתבטאת בשמירה על מנהגים ודת. אדיקותם היו בסדר הפוך להבנתם את המנהגים שהם מקיימים".⁵

הפרדוקס הוא, שלמרות תיאורו הלא מחמיא של שאלתיאל על יהדותם ותרבותם של המוגרבים היהודים, שאלתיאל המליץ בכול זאת להעלותם ארצה. כנראה, עקב הייאוש שאחו בתנועה הציונית עם היוודע מוראות השואה. התבטאותו פרושה מעבר ממדיניות עליית אליטיסטית למדיניות עלייה המונית. במילים אחרות, הייתה זו ברירה שעמדה בפניה של הציונות – להיות או לחדול. שאלתיאל היה משוכנע:

"כי לו נתנה האפשרות המעשית- מחצית יהדות מרוקו היה עולה לארץ מהר. אם כי רוב האנשים ספק אם היו יעילים ליישוב הארץ ישראלי. בכל זאת ישנו ביניהם מספר ניכר של פרולטריון בריא וצעיר השואף לעלות".⁶

שאלתיאל מחזק את הפרדוקס. לכאורה, אם המרוקנים לא יביאו תועלת ליישוב בפלשתינה-א"י מדוע להמליץ על העלאתם? גם המונח 'פרולטריון' בו השתמש שאלתיאל נלקח, כנראה, מהלקסיקון הסוציאליסטי שרווח בתנועה הציונית. לא ברור אם ההמון שאותו פגש הכותב במרוקו ענה על הקריטריון לפי תורת הסוציאליזם שהיה נר לדרכה של התנועה הציונית.⁷ נפתלי בר-גיורא, מקיבוץ שדה אליהו שליח 'הפועהמ"ז' ללוב, כתב ל'יוסיפון' (אליהו דובקין) וליבן יהודה' (שאול אביגור), על יהדותה של קהילת לוב: "אשר ליהדות גדולה היא הבערות. יש אמונה עיוורת, הגובלת לפרקים עם פנטיות. מעטים הם הלמדנים ולפעמים נדמה לך, שהנך נמצא בין אנשים פרימיטיביים במלוא מובן המילה".⁸ אלה דברי השליח שפרש מקבוצת השליחים

⁵ אצ"מ S44/490. דוח דוד שאלתיאל על מצב היהודים בצפון אפריקה. (22.12.44).

⁶ אצ"מ S44/490. דוח שאלתיאל שם לעיל.

⁷ המושג 'עבודת כפיים' על פי הציונות נדון אצל ויץ בפרק השביעי שעסק בדימוי יהדות המזרח. אנצו סירני ואליהו גולומב התייחסו בבוז לעבודת ידיים של יהודי עיראק בדיווחיהם.

⁸ אצ"מ 18/100/008. דוח של 'ישככר' (נפתלי בר גיורא, ב.ד.) שליח בלוב. (24.2.45).

הראשונה של 'החלוץ' האחיד' בצפון אפריקה, שחש כנראה, עליונות כלפי יהדות לוב כ'עם הארץ' מנקודת מבטה של תנועת 'תורה ועבודה' של 'הפומ"ז'.

בשיחה שקיים יהודה סעאדה, סרג'נט בצבא צרפת החופשית ששהה בבית אמו בזיכרון טוביה בירושלים, עם נציג הסוכנות היהודית, הוא העלה טענות נגד ד"ר ליאופולד ברטאווס, נציג ההסתדרות הציונית בתוניס ובאלג'יר: "ד"ר ברטאווס אינו אהוב על אנשי המקום אפילו לא על האשכנזים". הוא המליץ לשלוח נציג של המוסד לעלייה ב' כדי לקדם את הפעילות הציונית בתוניס.⁹ לא ידוע אם הסוכנות נקטה בצעדים כלפי ד"ר ברטאווס על בסיס עדותו של סעאדה שהתריעה על אפלייה בהעלאת יהודי תוניס ארצה. שנים לאחר מכן התפתח אירוע בקיבוץ שדה אליהו של 'הפומ"ז' לגבי המשך שהייתו של גרעין 'ביכורים' שהגיע מלוב. בהתכתבויות בין המועצה החלוצית העליונה בטרירפולי למדור הדתי בסוכנות היהודית הועלתה ביקורת חריפה כלפי הקיבוץ שהחליט לפזר את הגרעין הנוסף של 'ביכורים' בקיבוצים הדתיים האחרים בעמק הירדן. מכתבו של יוסף מימון מטריפולי התריס נגד עמדת ה'איפה ואיפה' שנקטו הקיבוץ והתנועה כלפי חברי גרעין 'ביכורים':

"אולי אתם חושבים שעולי לוב פחות נצרכים לסידור בארץ ולעלייה מאשר עקורי אירופה? גם זאת טעות איומה. לנו יש אותם הצרכים של עקורי אירופה, לנו אותם זכויות של כל יהודי, מפעל ההתיישבות הדתית איננו מונופולין של אף מפלגה או משפחה".¹⁰

יוסף מימון, שכתב את המכתב בשם המועצה העליונה של קבוצת 'בן יהודה' בטרירפולי, לא היסס להשתמש במושג 'עקורי אירופה' כדי להדגיש את ביקורתו הבלתי מתפשרת על האפליה בין עקורים מלוב או מאירופה למרות הנסיבות שהביאו לשואת יהודי אירופה. הוא נגע ב'עצבים החשופים' של מוראות השואה כפי שאף מנהיג מצפון אפריקה לא עשה לפניו. הערתו הלא פחות חשובה הייתה שמפעל ההעפלה אינו מונופול מפלגתי או משפחתי-פאטריכאלי, וזכויות שוות מגיעות לכול העולים. לא ברור מדוע תנועת 'תורה ועבודה' לא הגיבה לדברים אלה של מימון.

חמל רפאל, מהשליחים לצפון אפריקה, חווה חוויה לא מלבבת, כפי שהגדיר בעצמו, במחנה מיוחד ליוצאי צפון אפריקה שפעל בחווה באזור טולוז: "זו הייתה הפגישה הראשונה שלי עם אנשי צפון אפריקה. אנשים ממרוקו. היו שם כ-15 איש". הוא ניסה להעסיק אותם לאחר העבודה אצל איכרים, אך כאשר נמאס להם "הם החליטו שהבילוי היותר טוב בלילה הוא עם בחורות בטולוז". חוויה נוספת הייתה לחמל בדרכו לשליחות במגרב. הוא סיפר על פגישתו עם צפון אפריקאים במחנה המעבר סן ז'רום, במרסיי: "אם היו אנשים שחשבו שמשום מה הם צריכים

⁹ אצ"מ 6/795/1. שיחה עם יהודה סעאדה בסוכנות היהודית. (7.2.46).

¹⁰ אצ"מ 32/123. מאת יוסף מימון, המועצה החלוצית העליונה שעל יד 'בן-יהודה' אל מזכירות הקיבוץ הדתי. (21.1.47).

חמאה או משום מה הם צריכים בשר כזה או אחר, הם היו יוצאים ותוך כדי כך היו עוסקים בשוק שחור, היו נתפסים על ידי המשטרה הצרפתית".¹¹ כשהגיע לאלג'יר דיווח על התנהגותם הספרטית של מעפילי צפון אפריקה במחנה העלייה 'שלווה ובריאות' טנס, אלג'יר: "הם סחרו בבגדיהם כדי להשיג סיגריות מתושבי הכפר הערבי במעלה ההר". בביקורו בקפריסין באוגוסט-ספטמבר 1947 הוא דיווח על התנהגות דומה שלהם.¹² הביקורת על התנהגותם של הצפון אפריקאים במסגרות בהן פעל חמל הייתה לגיטימית ולא שונה כאמור, מביקורות אחרות שהועלו לגבי התנהגות שארית הפליטה במחנות העקורים באירופה לאחר מלחמת העולם השנייה.

פרידמן אפרים, אחד השליחים המרכזיים, סיפר בעדותו על שליחותו הראשונה ש"בתוניס קיימת עם ארצות גדולה, לא לומדים, גם הרבנים הינם עמי ארצות [בורות גמורה, ב.ד.], אולם בג'רבה אנו מוצאים למדנות מופלגת, ממש כמו בפולניה בשעתה".¹³ ההשוואה בין למדנות יהודית בג'רבה ללמדנות בפולניה התבקשה מפני שלא היה בידו קנה מידה אחר להשוואה. בדיווח נוסף של פרידמן על שליחותו השלישית לצפון אפריקה, הוא סיפר שבמחנה ההעפלה טנס 'שלווה ובריאות' היו כ-600 אנשים, מתוכם "כ-300 זקנים וילדים והשאר בחורים [...] וגם זונות שברחו מבתי בושת ופושעים פליליים שהמשטרה חיפשה אותם". שליח זה לא טיפח גישה סטראוטיפית למעפילים הצפון אפריקאים, אלא כמו חמל הוא תיאר את שראו עיניו. הוא הוסיף, ש"ביד הגורל נקלענו לפינה יהודית מנותקת ועזובה, אך מהבהבים בה ניצוצות אש טהורה".¹⁴ כלומר, פרידמן ראה מעבר לרושם הראשוני במפגשו עם מעפילים צפון אפריקאים. ההתייחסות של פרידמן לקהילות הצפון אפריקאית הייתה דיכוטומית. מחד גיסא, הוא זיהה בה כשלים ארגוניים וחסימים רבים, מאידך גיסא הוא ראה בה פוטנציאל לעלייה המונית וגם לעלייה חלוצית.

ניתן להניח, שדימויים שליליים מעין עברו הן מפה לאוזן בין השליחים ומרכזי המפלגות והן בדיווחי השליחים על רשמיהם ופעילותם בצפון אפריקה. דיווחים אלה לא עברו סינון ולכן האותנטיות שלהם לא הוטלה בספק. אך כשדיווחים כאלה נשלחו למשרדי הסוכנות והתנועות הפוליטיות ניתן לשער, שהם השפיעו על מדיניות העלייה מצפון אפריקה שנקבעה בידי מקבלי ההחלטות בסוכנות היהודית.

גם הציונות הדתית לא חסכה שבטה מיהדות צפון אפריקה. יוסף וינד, שליחה למחנות קפריסין, דיווח על 'קבוצת בן-יהודה' (קב"י) כ-70 חברים מקזבלנקה, ש"כולם דתיים, אך אין

¹¹ חמל, רפאל. *בשליחות לגולה 1945-1948*. יד טבנקין. רמת אפעל. 1989. עמ' 603.
¹² אי"ט 13-12/49-16. דו"ח של רפאל חמל על תקופת שירותו בצפון אפריקה ובקפריסין. (5.1.67).
¹³ בן-חיים, פרידמן. אפרים. *בשליחות לגולה 1945-1948*. יד טבנקין. רמת אפעל. 1989. עמ' 551-554.
¹⁴ את"ה 11400/10. עדות של אפרים בן-חיים פרידמן. (10.11.80).

הדת עיקרון שלהם אלא רשות".¹⁵ היו אלה מעפילי הספינה יהודה הלוי, שגורשו לקפריסין שלושה ימים לפני דיווחו. ראוי להבהיר, שמעפילי צפון אפריקה הקפידו על קיום המצוות, יתכן שלא לפי רוחו של יוסף וינד מ'הפומה"ז', מאחר ויתכן שהם היו אולי יותר ליברליים. בעלון 'זרעים' של הציונות הדתית התפרסם מאמר על פעולותיה בקרב עדות המזרח, שניתח את תפיסתם הדתית ובעיקר את החסך בידיעותיהם ההלכתיות.¹⁶

חנן רייכמן, חבר קיבוץ עין גב ושליח במחנות המעבר בדרום צרפת, דיווח על 'אלמנט מיוחד' – יהודי תוניס :

"בראש השנה פלשו לתוך מחנה אחד 30 יהודים מתוניס (4 משפחות), שברחו מפרעות בספאקס. יהודים אלה לא יודעים משום דבר, רק – אנחנו רוצים לירושלים. הילדים מלאים כינים, ללא חינוך, ההורים מדברים רק ערבית וקצת צרפתית. בחלקם גם לא יודעים קרוא וכתוב כלל. ומה לעשות אתם? ומה יעשו באמת בארץ?"¹⁷

רייכמן, תיאר את מצבם של כלל יהודי צפון אפריקה על סמך מפגש עם 30 פליטי פרעות מתוניס. הוא העלה חשש כיצד יקלטו עולים מצפון אפריקה בארץ ומי ידאג לקיומם?¹⁸ השליח דאג שמא עלייה זו תכביד על היישוב והחמור מכל הוא חשש מהתבוללותה בקרב ערביי פלשתינה-א"י. שליח זה הכיר את מחנות המעבר העקורים באירופה וידע מי האוכלוסייה שאמורה הייתה לעלות ארצה ולגביה לא עלה אצלו כל חשש.

לדימוי של יהודי המגרב העולה מדיווחי השליחים, מנהיגי הישוב ומקבלי ההחלטות בסוכנות היהודית לפני עלייתם לספינות ההעפלה מספר פנים: החברתי הם היו מקבץ של 'פושעים וזונות'; הפוליטי הם היו 'פשיסטים'; והדתי הם בורים ועמי ארצות. החשש של השליחים כיצד יקלטו היהודים שהגיעו מהמגרב בפלשתינה-א"י או במדינה שבדרך לא התממש.

גם הבריטים לא טמנו ידם בצלחת. בדוחות שלהם היו תיאורים סטריאוטיפיים של המעפילים מצפון אפריקה, שהעפילו בדרך לא דרך לפלשתינה-א"י ובעיקר על לבושם וניקיונם.¹⁹ ישראל יקותיאל תיאר את מעפילי 'יהודה הלוי' כך: "מלבושיהם של המעפילים היו קרועים ובלויים", אך הוסיף ש"הם ממבחר צעירי היהדות הספרדית בגולה". את מעפילי 'שיבת ציון' תיאר ש"הם מבני העדה הספרדית אשר בגלות ערב [...] הם שרו בניגון ספרדי את הפסוקים נקם ושילם".²⁰

¹⁵ אצ"מ 0007/100/008. מאת יוסף וינד לברית העולמית של הפומה"ז: (4.6.47).

¹⁶ 'זרעים'. גיליון א'. שנה 10. תשרי, תש"ה. עמ' 4. אפשר לשער שלא כול יהודי באשר הוא הכיר וידע את 'השולחן ערוך' על בוריו.

¹⁷ אצ"מ S6/262. מאת חנן רייכמן, צרפת אל מחלקות חו"ל של הוועד הפועל של ההסתדרות, מזכירות הקיבוץ המאוחד, מפלגת פועלי א"י. (28.9.47)

¹⁸ אצ"מ S6/262. רייכמן. שם לעיל.

¹⁹ אי"ט 12-3/68-4. העתק מצול שלדוחות בריטיים על ספינות מעפילים שונות. (5.47). יש תיאור של מעפילי 'שיבת ציון' שהיו מסריחים ומלוכלכים, שאפילו השוטרים הערבים לא התקרבו אליהם.

²⁰ יקותיאל, ישראל. *בחבלי העלייה וההעפלה*. ספרית הפקיד. תל-אביב. תשכ"ג. עמ' 132, 134.

התיאור של יקותיאל הוא בבחינת 'טובל ושרץ בידו'.²¹ מצד אחד יד מקרבת ומצד שני מרחיקה. בשבועון 'העולם' של ההסתדרות הציונית פורסם, שבספינה 'יהודה הלוי' היו "בני עדות המזרח שבאפריקה הצפונית, רבים מהם יחפים ולבושי קרעים או חלוק אחד לנפשם, כולם שבורים ורדודים".²² תיאורים כאלה לא יצרו קבלת פנים מזמינה ומאירת פנים לקליטת המוגרבים בקפריסין.

יאני אבידוב, מפקד ההעפלה מטעם המוסד לעלייה ב' בצפון אפריקה, כתב על מעפילי 'יהודה הלוי' שהם באו "משפחות-משפחות כל משפחה שבט שלם ומבורך בנשים, בילדים ובתינוקות, והם חולים ומלוכלכים [...] הגיעו גם בודדים מקזבלנקה, מקושטים בחולצות אמריקאיות משובצות, חמומי מוח, להוטים אחרי משחקי אזארדי" [כנראה משחקי מזל, ב.ד.].²³ קסטל כלב, השליח, שארגן את מחנה המעפילים בטנס אלג'יר, העיד ש"יאני היה חסר יחס של כבוד אל המעפילים, כמו אל יהודי המקום בכלל".²⁴

בעדויות ומאמרים שפרסם ישראל חרקובסקי (חורב), מקיבוץ שדות ים מפקד הספינה 'יהודה הלוי', על מעפיליה הצטיירה תמונה עגומה של ערב רב שלא התאים לערכי ההתיישבות העובדת בה הוא צמח:

"באו נשים שהבעלים לא היו איתן. באה משפחה שהילדים נשאר על החוף. באו ילדים שההורים שלהם נשאר על החוף. הם היו עניים מרודים, לא הביאו איתם כלום. כל אחד הביא את חבילת הבגדים שמותר לו לקחת".²⁵

במקום אחר הוא תיאר את המעפילים כך: "על הספינה עלו כ-400 מעפילים ללא כל ציוד בסיסי (שמיכות, כלי אוכל ושתייה) ועל כך רגנו המעפילים. המון יהודים מכל הגילים מטף ועד זקן, עם פחד יראת כבוד בפני איש מרות ושלטון. היו מריבות בקרב קבוצת נערים מבין המעפילים ששלפו לא פעם סכינים". אך ציין לטובה את פעילי 'דרור' שתפקדו ושמרו על הסדר.²⁶ מפקד 'יהודה הלוי' דווח ש"כל הדרך היה קשה להשתלט על האנשים בגלל חוסר שפה משותפת. [...] אף אחד לא דיבר צרפתית או אנגלית רק עברית בארבע מלים בלבד, כי יותר לא ידעו".²⁷ בראיון עם המעפיל אליהו ביטון, מ'יהודה הלוי', הוא טען בלשון 'סגי נהור', כי מפקד הספינה הסתגר בתאו בספינה, לא יצא ממנו ואפילו לא בדק מה מצב המעפילים במשך כל ההפלגה.²⁸ בראיון עם חרקובסקי הוא טען שכאבי שיניים אילצו אותו לשהות בתאו והאלכוהול ששתה נועד להקל על

21 תלמוד בבלי. מסכת תענית. דף ט"ז עמ' א'.

22 "העולם". י"ז סיון, תשי"ז (5.6.47). "העולם" (גרסה) עברית של השבועון ההסתדרות הציונית 'די וולט'.

23 אבידוב, יאני. *נתיבים נעלמים. העפלה במחצית, במדבר ובנים*. עם-עובד. תל-אביב. תשט"ו. עמ' 127.

24 קסטל, כלב. שליחותי באפריקה הצפונית. שורשים במזרח. א'. 1986. עמ' 351.

25 אי"ט 16-12/52/136. ראיון עם ישראל חורב (יונה, מפקד ספינת 'יהודה הלוי'). דצמבר, 1956. עמ' 31.

26 חרקובסקי, ישראל. עם אוניית המעפילים הראשונה מצפון מאפריקה. מבנים. כרך י"ח. חשון, תשט"ו. עמ' 273.

27 את"ה 14/4. דוח 'יהודה הלוי' נכתב בידי פורטה. (22.6.47). 'פורטה' הוא ישראל חרקובסקי (חורב) מקיבוץ שדות ים;

28 ראיונות אישיים עם מעפילי 'יהודה הלוי'. (1981-1988).

דלקת החניכיים שלקה בה..²⁹ מפקד הספינה לא דיבר צרפתית ולא ידע כי בין המעפילים היו דוברי עברית רהוטה.

כשהספינה עגנה נמל בפלרמו [סיציליה, ב.ד.] כדי למלא את מחסניה בפחם ולצייד את מעפיליה בכלי אוכל, הוא טען שהמעפילים ירדו לחוף "לעשות ביזניס. מוכרים את זה וזה וקונים את הסיגריות".³⁰ כזכור לדבריו הם עלו לספינה חסרי כל. בראיונות עם מעפילי צפון אפריקה הם לא הזכירו את הסחר-מכר שהתנהל בפלרמו, כי לא הותר להם לרדת מהספינה אם כי חלקם סייע בהעמסת שקי הפחם כדי לאפשר לספינה להמשיך בהפלגה לפלשתינה-א"י.³¹

חורב המשיך לתאר את השתלשלות האירועים עד לגירוש הספינה לקפריסין: "אני עברתי את הבדיקה שמה בלי ששאלו אותי שאלות, שום דבר ונראיתי כמו כל השחורים האלה. צבע הגזע עוד היה אז די שחור, לא כל כך אבל גם הפרצוף לא היה כמו מאירופה בדיוק".³² מעפיל ביהודה הלוי סיפר שיוצאי אירופה במחנות הקיץ לא ידעו כיצד להתייחס אליהם ובדקו אם יש זנב למעפילים האפריקנים.³³

מוריס לאוב, מנהל הגוינט בקפריסין, העיד כך:

"עם בואם של ארבע מאות איש מצפון אפריקה ובפעם הראשונה בחיי שמעתי את המילה שחורים 'די שוורצען זענאן דו' – השחורים הגיעו לכאן – ולתומי שאלתי איזה שחורים. [...] שם ראיתי בפעם הראשונה האפליה הזו מטעם כמה אנשים או ציבור שלם כלפי צפון אפריקאים, כלפי מרוקאים".³⁴

לאחר העפלת שתי ספינות הראשונות מצפון אפריקה כתב השליח אלפרד כהן, שפעל בצפון

אפריקה מטעם הקיבוץ המאוחד לקבוצת 'רגבים' בארץ:

"תנאי חייהם של היהודים בארצות המגרב דומים לאלה של הערבים. היהדות כאן ברובה דתית וזה מחייב למחשבה רצינית בדרך קליטתם בארץ [...] לפי מצבם הנוכחי הרי ישמשו העולים האלה בפרברים למיניהם (בתל-אביב ובירושלים) לכל סוגי העבודה, לכל סוגי ההתבוללות הערבית ולכל גילויי הפשיזם".³⁵

יתכן שציפיותיו של השליח שמעפילי צפון אפריקה תפנה ליפשיזם' עם הגעתם לפלשתינה-א"י נבעה מהיכרותו עם שורשיה של התנועה הרוויזיוניסטית בתוניס. חבריו לקבוצת 'רגבים' לא הגיבו לאשמה חמורה זו. בדיווחים שהועברו למרכזי התנועות, לסוכנות היהודית ולקיבוצי השליחים לא הועלתה האשמה כזו לגבי יהודי המגרב. הערתו של השליח לגבי מידת הדתיות של הקהילה היהודית הטילה ספק לגבי קליטתה בארץ. הנחתו של השליח שאוכלוסייה זו לכשתגיע

²⁹ ראיון אישי עם ישראל חורב בקיבוץ שדות ים. (21.11.1984).

³⁰ את"י 14/4 דוח של 'פורטה' (חרקובסקי ישראל שם. הערה 598 לעיל.

³¹ ראיונות אישיים עם מעפילי צפון אפריקה (1988-1981)

³² עדות של מפקד הספינה יהודה הלוי הערה 601 לעיל.

³³ ראיון אישי – שאלות ותשובות עם אליהו ביטון מעפיל יהודה הלוי. (1983-1981).

³⁴ אי"ט 16-12/48/18. ראיון עם מוריס (משה) לאוב, מנהל הגוינט בקפריסין. (26.11.1972).

³⁵ אי"ט 2-12/31/4. מאת אלפרד כהן בתוניס לקבוצת 'רגבים'. (6.9.47).

ארצה תשתקע בערים ולא בהתיישבות העובדת ותטה לכיוון הפשיסטי מהבחינה הפוליטית לא עמדה במבחן המציאות של המושבים וערי הפיתוח שצמחו בארץ עם העלייה ההמונית. דימוים של היהודים כערבים שוב נתפס בעיני השליח כשלילי. אי אפשר להתעלם ממצב חברתי-כלכלי-תרבותי שבו נטמעו היהודים שהושפעו מסביבתם במשך מאות שנים. אפשר להניח שכדי לשרוד מיעוט דתי-יהודי במגרב היה נאלץ לאמץ את אורח החיים בו הוא תפקד כדי לא לחוש כל איום על חייו. אף שהיו גם במגרב פרעות לאורך המאה העשרים. בעוד שבמזרח אירופה ההתבדלות רק הגדירה ביתר שאת את המרחק בין המיעוט היהודי לרוב והייתה סיבה לדאגה. חמל רפאל, שלקח חלק בארגון העפלתן של הספינות 'יהודה הלוי' ו-'שיבת ציון' מחוף אלג'יר, הוא הגדיר נכוחה את מצבם של המעפילים המוגרבים:

"זיקתם לציונות היא פרימיטיבית במובן שלא עבר כור של תנועה וארגון מודרניים יותר ומושגיהם הם אלה של תנועה משיחית לפני כמה מאות שנים". לכן מסקנתו היא ש"לא פלא שמצאתים מרי נפש. חלק גדול מוכן כל יום לחזור למרוקו, חלק ניכר מביע זאת בגלוי בהתפרצויות שונות".³⁶

חמל זיהה את הפער בין המציאות אליה נקלעו המעפילים מצפון אפריקה לבין ציפיותיהם מהעלייה לפלשתינה-א"י. הוא הסביר שבין המסורתיות המתפרצת שלהם לבין המודרנה היה חסר נדבך ארגוני שהיה עשוי לסייע למעפילים הצפון אפריקאים להיקלט בחברת המעפילים.³⁷ אברהם זילברברג, מזכיר מחלקת העלייה, שביקר בקפריסין כשלושה שבועות לאחר גירוש הספינה 'יהודה הלוי' לקפריסין, דיווח שנפגש עם מעפילים צפון אפריקאים במחנה 55 ומסר "להם דרישת שלום מחבריהם בארץ והם שמחו מאוד לכך".³⁸ מאחר ולא ציין שמות לא ברור מי היו חבריהם של המעפילים בארץ! הדיווח היה בבחינת 'מס שפתיים' כדי 'להרגיע' את האחראים על העלייה בסוכנות היהודית ואת זילברברג עצמו שהיה שותף לקבלת ההחלטות בכל הקשור לעלייה.

הרב יעקב גולדמן ביקר לקראת ראש השנה תש"ח במחנה 55 בקפריסין, הוא 'רובע הארלם' של השחורים. רב ליטאי שהיה במחנה אמר לו "שזה מקרוב הגיעו יהודים שווארצע" [שחורים, ב.ד.] "שגם את העברית בפייהם לא הבין והם נראו לו משונים". הרב גולדמן החליט להתפלל באותה השבת דווקא עם השחורים ולא עם 'הלבנים' שרובם היו חסידים שהתאכזבו והתמרמרו על כך. הוא העיר את תשומת ליבם ש'אורח החיים הקדוש', רבי חיים בן עטר שעלה לפלשתינה עם חסידיו בשנת 1740 והיה מקובל גם עליהם, היה יהודי מרוקאי והציע להם לעלות לקברו

³⁶ אי"ט 13-2-2/35/7. דוח של רפאל חמל, ביקור במחנות קפריסין. (10.9.47-20.8.47).

³⁷ הערה 605 לעיל.

³⁸ אצ"מ S6/4317. אברהם זילברברג הנהלת המחלקה לעלייה, ירושלים. (21.6.47).

בירושלים ולבקש מחילה על שפגעו ב'שחורים' היהודים ממרוקו.³⁹ המאמר 'האינצידנט המרוקאי בקפריסין' התפרסם 12 שנה אחרי הביקור של הרב גולדמן בקפריסין וכחודש אחרי מאורעות ואדי סאליב בחיפה.

היו גם מעפילים צפון אפריקאים שנקטו בגישה שלילית כלפי חבריהם להעפלה. מאיר ושושנה אידן, מעפילים ב'שיבת ציון', ששהו במחנה 62, אמרו בעדותם ש'מדורם אלג'יר הגיעה חמולת טויטו שמנתה להערכתם 50 נפש'. אמנם, למשפחת טויטו היה ייצוג נכבד בין מעפילי צפון אפריקה, אך לא במספרים כאלה. במאגר רשומים 14 מבני משפחה זו בספינה 'יהודה הלוי' ו-12 בספינה 'שיבת ציון'. לא ידוע על קשר משפחתי ביניהן. בין מעפילי שתי הספינות היו לפי המאגר צעירים וצעירות רבים. עדותם לא חסכה שבטם מתבריהם המעפילים ש'ממרוקו הגיעו כמויות עצומות של פושעים'.⁴⁰ לא ברור מדוע עדות קיצונית כזאת נשארה ללא תגובת המראיין ברדה שלמה שהיה בעצמו שליח באותה עת בצפון אפריקה.

להיבטים הפיזיים של לבוש, צבע עור והתנהגות 'נלוזה' של המעפילים הצפון אפריקאים הוסיף נחום בוגנר את ההיבט הרפואי – מחלת הגרענת שלטענתו הייתה נפוצה בקרב מעפילי 'יהודה הלוי' ו'שיבת ציון' שרוכזו במחנה 55. הוא הסתמך על דיווחו של ד"ר בן-טובים רופא מטעם הגויינט והסוכנות בביקורו בקפריסין (22.9.1947-21.12.1947).⁴¹ יתכן ולשאר המעפילים הצפון אפריקאים ששהו בתקופה זו במחנות האחרים ולא במחנה 55 לא הייתה גרענת. באחד המכתבים שנכתבו על ידי פעילי הסוכנות היהודית בקפריסין נכתב, כי מבין 800 מעפילי 'יהודה הלוי' ו'שיבת ציון' הנמצאים במחנה הקיץ (55) יש 100 חברי תנועת 'הבונים' וקבוצת 'רגבים' שהיו:

"החומר החלוצי היחיד מבין המעפילים 100 חברי 'הבונים'. הבעיה של אנשי צפון אפריקה היא מיוחדת כאן. מעפילים אלה עלו לארץ מתוך רגש יהודי כן ומובהק ולא מהרגשה של עמידה על סף השמדה. הוקם סמינר למדריכים מיוצאי צפון אפריקה ובו משתתפים כ-15-20 איש הלומדים פרק בתולדותיהן של הציונות ושל הגולה וכן בספרות עברית, בידעת הארץ ובהיסטוריה כללית. הרמה של המשתתפים גבוהה למדי".⁴²

בתיאור זה יש הן נימה חיובית – המוגרבים הם מעפילים בעלי רקע חלוצי מתנועת 'הבונים' וחברי קבוצת 'רגבים' והן נימה ביקורתית – רק כשמינית מהם הם חלוצים. גם התנשאות לא חסרה בו – המעפילים הצפון אפריקאים שהשתתפו בקורסי הדרכה הם 'ברמה גבוהה למדי'. במאגר אותרו

³⁹ גולדמן, יעקב. האינצידנט המרוקאי. עיתון 'חרות' 7.8.1959. עמ' 3.

⁴⁰ אי"ט 5-12-16-12. עדותם של מאיר ושושנה אידן. מראיין שלמה ברדה. (30.3.71).

⁴¹ בוגנר, נחום. מחנות המעפילים בקפריסין 1946-1948. עס-עובד. תל-אביב. 1991. עמ' 224; AJDDC CYP ;

(17.1) דוח של רופאי העיניים במחנות קפריסין. (9.12.1947).

⁴² הסוכנות היהודית. מכתבי השליחים, קפריסין. מס' ו'. ירושלים, אדר ב' תש"ח. הסוכנות היהודית, המדור לשליחים. (21.11.47) עמ' 1-2.

כ-30 מעפילים מוגרבים, פחות מאחוז אחד מכלל המעפילים הצפון אפריקאים, שהשתתפו בסמינר 'רוטנברג'.

על סיפה של הקמת המדינה שלחה נדיה כהן, מהפעילות המרכזיות בהעפלה מצפון אפריקה, דווח על הסיכוי לבנות תנועת נוער במרוקו. לטענתה, "החומר האנושי הוא קשה, מחוסר השכלה, מפגר ומחוסר חינוך אלמנטרי". היא החליטה לסגור את תנועת 'דרור' בקזבלנקה, מפני ש"אין כוחות הדרכה ומשאבים מתאימים". [...] היא הייתה מודעת לגילוי הלב שבמכתבה, "וזה די מסוכן להבא אנהג אחרת וגם אתן כך תעשו".⁴³ תסכולה נבע, כנראה, ממחסור במשאבים כספיים וכוח אדם – שליחים שהיו יכולים לעשות את הבלתי יאומן – להכין את הקהילה לעלייה. ייאוש היה בניגוד לפעילותה הנמרצת בגיוס המעפילים הראשונים מרחבי המגרב בספינות 'יהודה הלוי' ו'שיבת ציון'.

הזליגה של הדימוי השלילי על הצפון אפריקאים השפיעה על השליחים גם לאחר קום המדינה. רחל כהן, חברתה של נדיה כהן לגרעין הצפון אפריקאי, שנשלחה לקזבלנקה מטעם תנועת 'דרור' של הקיבוץ המאוחד, דיווחה בפרוטרוט על התרשמותה מהקהילה שם לחבריה בבית אורן כחודשיים וחצי לאחר קום המדינה:

"חיי התרבות וההגינה עלובים [...] בין הצעירים שברחו מכאן לצרפת והגיעו ל'החלוץ' כדי להירשם לעלייה, אחוז גבוה של חולי סיפליס. כאן [בקזבלנקה, ב.ד.] יש לכל בחור שני או שלישי גרענת או סיפליס [...] הנוער רקוב עד היסוד מבחינה גופנית ורוחנית גם יחד [...] אחוז גדול של ילדים אינו יודע קרוא וכתוב כי אין בתי ספר לכולם [...] והגרוע מכל תרבות כל כך נמוכה, ערבית. אין מושגים של ניקיון וסדר מינימליים, ולא רק מתוך עוני. אפילו בבתים שיש בהם די כסף – רבים אינם יודעים מה זאת מיטה (לא נדבר על סדין) וישנים על הרצפה".⁴⁴

לפי הנחיות המדור לעולה של הסוכנות היהודית נבדקו העולים במחנות מעבר לפני עלייתם ארצה, לכן טענתה לגבי המחלות סיפליס וגרענת, כנראה, מוגזמת. בניגוד לדיווחיה, קראוס, שליח שסייע בהעפלת הספינות 'שיבת ציון' ו'הפורצים', טען ש:

"רופא אלג'יראי מוסמך קבע, שמצבם הבריאותי הכללי של המרוקאים משביע רצון. אחוז החולים מכלל העולים בין אפריל לדצמבר 1948 הניתנים לריפוי תוך זמן קצר (חודש-חודשיים) הוא בין 5%-7% ואילו אחוז החולים ללא תקנה הוא 1.5% בלבד. מאחר שאין אפשרות להחזיר את האנשים למרוקו הם מגיעים לאלג'יר באורח בלתי חוקי, חלקם ברשת הבריחה שלנו".⁴⁵

אותה אוכלוסייה מהמגרב שהתה גם בקפריסין וכאמור לפי הדוח של ד"ר בן-טובים היו לא יותר מ-100 צפון אפריקאים חולים בגרענת, פחות מחצי אחוז ורובם טופלו. יתרה מכך, לפי

⁴³ אי"ט 2-12/32/9. נדיה כהן למזכירות קיבוץ בית אורן. (16.5.48). עמ' 5.

⁴⁴ כהן-צרפתי, רחל. *שליחות לגולה 1945-1948*. יד טבנקין, רמת אפעל, 1989. עמ' 592.

⁴⁵ אי"ט 1-14/10-15-1. קראוס, יעקב. דו"ח מקיף ממצב היהודים ויחסם עם השכנים בגרבה וכפריה (תוניס), תמוז, תשי"ח (3.2.49). המושג 'הבריחה' עלה לראשונה בדיווח של קראוס. השתמשתי בו כדי לתאר את העלייה/ההעפלה מרגע שהופסקה פעילותה הרשמית של המוסד לעלייה ב' – ההעפלה המאורגנת מהמגרב והפכה להיות ספונטנית וספורדית; אצ"מ S3/450-74. רישום עולים בביטוח קופת חולים. (3.48).

המאגר רק 17 צפון אפריקאים היו בין מקבלי המשקפיים ממרפאת העיניים של הגוינט. גם אם רישום קבלת שירותי הבריאות לקה בחסר אך לא הגיע ל-30% מכלל מעפילי צפון אפריקה. כלומר כ-800 מוגרבים היו הופכים לנטל על המרפאות במחנות.

מידע כזה היה יכול ויתכן וגרם לעצירת ההעפלה ולסלקציה של יהודי מרוקו בתחילת שנות ה-50 של המאה שעברה אחרי הקמת המדינה. התמונה שתוארה לעיל לא עודדה פיתוח מדיניות עלייה פתוחה ולא סלקטיבית לארץ ישראל על ידי הסוכנות היהודית. השליחות נדיה ורחל עוצבו בכור מחצבתה של תנועת 'דרור' ודאגו לאחד את תנועתם 'צעירי ציון' בתוניס עם תנועת 'דרור העולמית'. אם נדיה כהן, שהייתה מודעת לגילויי לבה הקשים בדיווחה והזהירה את חבריה שלא לעשות כן, הרי השליחה רחל כהן לא נזהרה בדיווחיה ולא חסה על יהדות מרוקו כולה. שתייהן היו 'מלח הארץ' של יהדות צפון אפריקה וכמותן היה גם אלי מויאל שתיארו נאמנה את שראו עיניהם. ניתן לשער, כי שליחים אלה הזדהו עם ערכי תנועתם, נטמעו בחברה מודרנית והבדילו עצמם מאוכלוסיית המעפילים והעולים שלא עברו על הכשרה חלוצית כמוהם.⁴⁶

תיאורים אלה בשלב ההעפלה לקפריסין, שהייתה במחנות הגירוש והעלייה לפלשתינה-א"י ומדינת ישראל, אף שכנראה לא הייתה כוונה זדונית בצדם, יצרו כנראה, תדמית שלילית על יהודי צפון אפריקה בעיני התקשורת הפלשתינית-ישראלית, המנהיגות הציונית ובעיני הציבור לפני קום המדינה ולאחריה. כמו דיווח נוסף של השליחה רחל כהן שהיה רווי בגישה שלילית ליהודי מרוקו על יכולתם להתיישב ולחיות בקיבוץ:

"מרוקאים לא יוכלו לחיות בקיבוץ שכבר קיים. אל תפחדו, לא חזרתי לתורת ההפליה, אבל זו עובדה. [...] הצעירים ללא חינוך ולפניהם רק לכלוך וניווך [...] הללו אינם יכולים למצוא סיפוק בקיבוץ. במרוקו אין זה נכון שהעם היהודי הוא עם הספר. מחצית הנוער אינם יודעים קרוא וכתוב והמחצית השנייה גם היא אינה יודעת הרבה ואינה מתעניינת בספר.⁴⁷

אם המחנה הסוציאליסטי נקט עמדה שלילית כלפי המעפילים מצפון אפריקה תנועת 'תורה ועבודה' של 'הפומ"ז' לא פיגרה אחריה. שליח מטעמה בקפריסין הודיע לוועדת העלייה של הנוער הדתי ש"הוא מטפל בעלייה של בני נוער – 10 מפולניה והשאר ממרוקו במחנה קראולוס – קיץ" הוא "צופה בחרדה לקראת קליטתה של חברה זו במסגרתנו, כי מי כמונו יודע מה מסובכת היא בעיה זו של עולי המזרח בא"י ולא כל שכן בקפריסין".⁴⁸ בדבריו טמונים רמזים ואזהרות שהתבססו על ניסיונו בקפריסין על אפשרויות הקליטה של יהודי צפון אפריקה בפלשתינה-א"י

⁴⁶ כהן, רחל. תנועת 'צעירי ציון'-דרור' בצפון אפריקה. יובל שנים 1993-1943. המרכז לחינוך ותרבות. הסתדרות העובדים הכללית ל-אביב. 1993; כהן, רחל. בריק, עדה. דרום, יואל. שחר, גד. (עורכים). תנועת 'צעירי ציון'-דרור' עדות וסיפור גרעיני הגשמה ופרשיות. המרכז לחינוך ותרבות ההסתדרות הכללית. תל אביב. 1994.

⁴⁷ צרפתי-כהן, רחל. בשליחות לגולה 1945-1948. יד טבנקין. רמת אפעל. 1989. עמ' 594.

⁴⁸ אצי"ד 47/900/008. מרדכי חיות אל ועדת עליית הנוער הדתי. (ז' תמוז, תש"ז). עמ' 3.

ובמדינת ישראל כאחד. החשש מפני אי היקלטותה של אוכלוסייה כזו בארץ עלה בדיווחי שליחים מתנועות פוליטיות שונות.

התיאור של ילדי תנועת 'דרור' את הצפון אפריקאים על הספינה 'אקסודוס' מרמז שגם הם לא ידעו שיש יהודים באפריקה ושהם שחומי עור, אבל את הסכין בידיהם הם זיהו:

"יחד אתנו נוסעת גם קבוצת יהודים מאפריקה הרחוקה, אנשים שחומי פנים וחסונים. לראשונה אין הילדים מאמינים כי גם הללו הנם יהודים. לעולם לא שמעו אודות יהודים כאלה. אחר כך הם מתגאים ברחבי הכתפיים ואוחזי הסכין הללו (כל אחד מהם תחוב לו סכיניו בתוך נעליו)".⁴⁹

לטענת יוסי עקריש מ'המעפיל האלמוני', האמירה 'מרוקו סכין' 'יובאה' מקפריסין. הוא ציטט משפט ביידיש ששמע במהלך תקרית במחנה 66: "שלוגן מיט א מסר" – מריבה עם סכין.⁵⁰ לא זכור לו אם התקרית הייתה בין שני מעפילים צפון אפריקאים או בין מעפיל צפון אפריקאי למעפיל מאירופה.

הדוח של השליח חמל רפאל, שנכתב כחודשיים אחרי שמסה קריטית של מעפילים צפון אפריקאים שהתה כבר בקפריסין, תיאר את מצב רוחם של המעפילים שהוא עמל להעלות ארצה וגם את תחושותיהם של המעפילים המוגרבים: "לא פלא שמצאתים מרי נפש. חלק גדול מוכן כל יום לחזור למרוקו", [...] "הם נימקו זאת ביחס המזלזל של האירופאים כלפיהם כאל גזע נחות דרגה והם מקופחים בכל מה שנוגע ל'מקורות הכנסה' במחנות".⁵¹ האיום לפנות לקונסול הצרפתי שיחזירם לביתם עלה מדי פעם בדיווחים מקפריסין. הדימוי של חמל מסביר את אי התערותם של מעפילי צפון אפריקה בחברת המעפילים בקפריסין – ההדרה ממקורות תעסוקה ואפילו בהכנסה מינימלית שהסתכמה במנת סיגריות ובתשלום 'מילי א"י.

ועדות שונות הסדירו את החיים במחנות הקיץ בקראולוס, שהיו המחנות הראשונים שקלטו מעפילים וביניהם גם את מעפילי צפון אפריקה. המזכירות המשותפת של מחנות הקיץ פנתה למשטרה המרכזית של המחנות והתריעה מפני המשך הפעילות הספרטרית בשוק השחור, והזהירה את העוסקים בה,⁵² אך התנהגות לא שגרתית ואלימה לא הייתה חריגה לחיים במחנות בקפריסין. הדוח של גיורא יוספטל ממחלקת העלייה, על מעמדם של מעפילי 'כ"ג יורדי הסירה' ו'כתריאל יפה', שגורשו בשלהי שנת 1946 לקפריסין התריע מפני התנהגות של:

⁴⁹ יציאת אירופה תש"ז – פרשת ההעפלה והגירוש של מעפילי 'אקסודוס' 1947' מסופרת בני ילדי דרור ומדריכיהם. מרכז דרור מינכן. תש"ח. ללא שם כותב או עורך. עמ' 63.

⁵⁰ ראיון אישי עם יוסי עקריש מעפיל מ'המעפיל האלמוני'. (26.2.15).

⁵¹ אי"ט 13-2-2/35/7. דוח חמל רפאל על ביקורו אצל מעפילי צפון אפריקה בקפריסין בתאריכים 20.9-20.8.1947 (13.11.1947). חמל רפאל היה שליח באלג'יר, שסייע להעלאתם של צפון אפריקאים מהמחנה בחוף טנס, אלג'יר.

⁵² אתע"ל (vi23-159(6411311)). פניית המזכירות המשותפת למשטרה המרכזית בקראולוס. (2.4.48).

"הפרטיזנים אנשי הצבא האדום, בית"רים שחוק האגרוף שולט אצלם. נציגות דמוגית, טרור פנימי איום, ממש עולם תחתון ללא שום זיקה לציונות – מהווים איום על סמכותה של הסוכנות היהודית לקבוע את לוח היציאות מקפריסין של מעפילים משתי הספינות האלה".⁵³

התנהגות בריונית ואלימה לא הייתה זרה בקרב מעפילים מאירופה גם בספרות וגם בכוח הזרוע, אך בהם לא דבק רב. ודימוים לא השפיע על מקבלי ההחלטות. לא ברור כיצד נהגו הסוכנות היהודית והוועדות במחנות הקיץ בדוח של יוספטל.

בחיי מחנה בדומה למוסדות סגורים, עשויים להתפתח אי סדרים, התנהגויות לא נורמטיביות כמו ספרות, נפטיזם ובעיקר מתחים בין יוצאי ארצות ותרבויות שונות. אך הדגש שהושם על מעפילי צפון אפריקה היה כנראה לא מידתי והתבסס על היכרות שטחית של השליחים מטעם הסוכנות היהודית ושל המעפילים יוצאי אירופה שלא הכירו את אחיהם מהמגרב.

התנהגות ספרית הייתה נהוגה ומוכרת גם במחנות העקורים בגרמניה. מלכה שפירא, שליחה מנהלת למחנות העקורים בגרמניה, תיארה את חיי המחנה: "שני דברים בלבד התפרסמו מהר על העקורים היהודים והיו להם מהלכים בין הפקידות הנוכרית [עובדי אונר"א סוכנות האו"ם לפליטים, ב.ד.] (א) יהודים עוסקים בשוק השחור (ו-ב) יהודים אינם רוצים לעבוד".⁵⁴ ניתן לשער, שייחוס ההתנהגויות שליליות למעפילי צפון אפריקה בקפריסין הועצם בעוד שהייתה התעלמות מהתנהגות דומה של שארית הפליטה במחנות העקורים. שחלקם גורש לקפריסין. יחיעם ויץ הזכיר את דבריו של דובקין על פליטים יהודים מאירופה שהגיעו לטהרן שקרא "להעלותם מפני שמצבם נואש ואסור להפקירם. [...] דווקא הייאוש הגמור מאנשים אלה – שחלקם איבדו כל צלם אלוהים – הם אבודים לעם היהודי ולחברה האנושית בכלל ועוסקים בסחר-מכר בניגוד הגמור לערכי החלוציות".⁵⁵

מעפיל התלונן בעילום שם למזכירות המשותפת על הספרות במחנות הקיץ:

"אף שהמועצה הראשונה של מחנות הקיץ נבחרה והחליטה לעשות קץ לספרות [...] עברו חודשים והחלטה לא הוצאה לפועל מאחר ואין די כסף לשלם על הסחורות לספרים [...] והם ממשיכים עד היום לנצל ולסחוט את ההמון".⁵⁶

התלונה לא ציינה את שמות הסוחרים ומאין הגיעו הסחורות למחנות.⁵⁷ יוסף ק. כתב בעלון 'בשב"י' ש"הכסף לקנייה בקנטינות אינו בנמצא לכולם במחנות, אך קיימות 'חנויות פרטיות' באהלים או בצריפים".⁵⁸

⁵³ אצ"מ S6/4317. דוח של גיורא יוספטל לחיים ברלס על קפריסין. (5.12.46).
⁵⁴ אצ"מ S6/262. דוח של מלכה שפירא מנהלת למחלקה לגולה של הסוכנות היהודית. (כ"ח מנחם אב, תש"ז). הפקידות הנוכרית הייתה מטעם אונר"א של האו"ם.
⁵⁵ ויץ, יחיעם. מודעות וחוסר אונים מפא"י לנוכח השואה 1943-1945. יד בן צבי. ירושלים. 1994. הפרק השביעי.
⁵⁶ אצ"מ J21/236-5. פנייה אנונימית של מעפיל ממחנות הקיץ למזכירות המשותפת. (26.12.48).
⁵⁷ ויץ, יחיעם. מודעות וחוסר אונים מפא"י לנוכח השואה 1943-1945. יד בן צבי. ירושלים. 1994. עמ' 92.
⁵⁸ אצ"מ J21/557-2-/2. יוסף ק. 'מחיי המחנה'. מאמר בעלון 'בשב"י'. עמ' 6.

שלום פוני-כלפון מעפיל ב'הודה הלוי' הגדיר את יחסם של מעפילים יוצאי אירופה למעפילי צפון אפריקה. הוא תיאר את הרחקתו מאוהל המגורים המשותף בו שכנו גם מעפילים מאירופה, כי "הוועד שלהם החליט כי הם אינם רוצים להתערות בקרב יוצאי מרוקו. [...] מיד יריתי לעברם אתם באתם ממחנות ריכוז? נרדפתם על ידי נאצים ואתם רוצים הפרדה גזעית עם יהודים". כלפון סיפר בזיכרונותיו, שכשהלכו הוא וחבריו להתרחץ במקלחות הציבוריות במחנה 55 הם הבחינו בהתקבצות של אנשים, שנאספו לצפות בנו. לימים נודע לנו שחשבו שיש לנו זנב, כיוון שבאנו מאפריקה. זיכרון דומה היה גם למעפיל אחר מהספינה 'יהודה הלוי'.⁵⁹ חוויה דומה חוו מעפילים אחרים מ'יהודה הלוי'. ז'ק פרץ ממעפילי 'יהודה הלוי' ציין ש"ניצול שואה שאל אותו מנין באת? ענה מאפריקה. וניצול השואה אמר 'אוכלי אדם'. בתשובה אמר לו ז'ק אנחנו מאפריקה תרבותית ולא 'אוכלי אדם'.⁶⁰ הדימוי של יהודי צפון אפריקאי 'אוכל אדם' ובעלי זנב לא זנח את המעפילים המוגרבים לאורך שהייתם במחנות.

נסיבות אלה חייבו את הקהילות הצפון אפריקאיות בקפריסין – האלג'ירית, התוניסאית, המרוקאית והלובית שבאו מרקע תרבותי, כלכלי וחברתי שונים להתמודד עם חסמים שעמדו בפניהם ומנעו את שילובם בחיי המחנות. המוגרבים בעיקר ממחנה 55, בו שהו מראשית דרכם בקפריסין, לא נקלטו במחנות כפי שאולי ציפו. הם שהעפילו בספינות רעועות לפלשתינה-א"י כאחיהם משארית הפליטה נדחקו לשולי החיים החברתיים והמוסדיים.

⁵⁹ כלפון-פוני, שלום. *את אחיי אני מבקש*. הוצאת אופיר. יהוד. 2012. עמ' 230-232; ראיון עם אליהו ביטון בחיפה. 1981; בן אמוזג, חיים. ממרוקו לישראל סיפורו של מעפיל בלתי ליגאלי באונייה יהודה הלוי. עידן. נתניה. 1998. עמ' 136.

⁶⁰ ראיון אישי ז'ק פרץ רינתיה 18.9.84.